

Η ΜΕΓΙΣΤΗ ΕΡΗΜΟΣ ΤΗΣ ΡΙΛΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΕΓΓΟΣ ΤΗΣ ΣΤΟΝ ΓΥΡΩ ΚΟΣΜΟ

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΤΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΡΙΛΑΣ

Σουζάν Μπαϊράμ
Γκέντσο Μπάνεβ (επιστημονικός υπεύθυνος)

*Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

*Ομιλία 3.
Τόπος διεξαγωγής: Μονή της Ρίλας
... στο μουσείο*

Σύντομη ιστορία του Μοναστηριού

Ψηλά, ψηλά στα Όρη της Ρίλα εκεί, που τα δέντρα αγγίζουν τον ουρανό και οι προσευχές στο Θεό έχουν τη μεγαλύτερη δύναμη, βρίσκεται το Μοναστήρι της Ρίλα σε ύψος 1.147 μέτρων. Απέχει 117 χιλιόμετρα νότια από τη Σόφια, η οποία είναι η πρωτεύουσα της Βουλγαρίας. Το Μοναστήρι ιδρύθηκε κατά το πρώτο ήμισυ του 10^{ου} αιώνα από το μοναχό – ασκητή και ουράνιο προστάτη της Βουλγαρίας, Άγιο Ιωάννη της Ρίλα¹ και από μαθητές του, κατά την περίοδο του βασιλιά Πέτρου (927 -968) και μέχρι σήμερα αποτελεί λίκνο, υπόβαθρο και τόπο διαφύλαξης του βουλγαρικού πνεύματος και εθνικότητας.

Αρχικά, η θέση του Μοναστηριού δεν βρισκόταν στη σημερινή του τοποθεσία, αλλά λίγα χιλιόμετρα πιο ψηλά στο βουνό. Το 1335 ο ντόπιος φεουδάρχης Στέφαν Ντραγκόλοφ (Χρέλιο) έχτισε το Μοναστήρι στον τόπο, όπου είναι και σήμερα. Η Μονή πάντοτε υποστηριζόταν και ήταν σεβαστή από τους βασιλείς του Δευτέρου Βουλγαρικού κράτους (12ο -14ο αιώνα), ιδιαίτερα από τον Ιβάν Αλεξάντερ και τον Ιβάν Σισμάν, καθώς οι δωρεές του δεύτερου, το 1378, έχουν διατηρηθεί έως και σήμερα στα αρχεία της Μονής.

Κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας (15ο – 19ο αιώνα) το Μοναστήρι της Ρίλα έγινε κέντρο πνευματικής, πολιτιστικής και λογοτεχνικής διαφύλαξης και αναγέννησης του Βουλγαρικού πνεύματος και εθνικότητας.

Λίγο αργότερα, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του σουλτάνου Μουράτ Β' (1421-1451) η κατάσταση του μοναστηριού της Ρίλα επιδεινώθηκε. Από τότε, επί αρκετές δεκαετίες δεν είχαμε καμία πληροφορία για τη ζωή του Μοναστηριού. Ο Βλαδισλάβος ο Γραμματικός και ο Δημήτρης Κατακουζηνός, επιφανέστατοι λόγιοι 15^{ου} αιώνα, μας άφησαν σχετικά λεπτομερείς πληροφορίες για την αποκατάσταση της μονής. Ένα ενδιαφέρον γεγονός είναι, ότι στην αποκατάσταση του ιερού χώρου συμμετείχαν ενεργά, όχι μόνο οι Βούλγαροι, αλλά και οι Ρωσικές και Μολδαβικές Ορθόδοξες Εκκλησίες, που έκαναν δωρεές στο Μοναστήρι με τη μορφή χρημάτων, βιβλίων και άλλων εκκλησιαστικών σκευών.

Κατά τον 16^ο-17^ο αιώνα η Μονή ληστεύτηκε αρκετές φορές. Παρ' όλα αυτά, η πνευματική δραστηριότητα του Μοναστηριού δεν σταμάτησε. Κατά την εποχή της Βουλγαρικής Εθνικής Αναγέννησης (18ος - 19ος αιώνας) καταστράφηκε από φωτιά το 1833 και ανοικοδομήθηκε και πάλι μεταξύ 1834 και 1862 με χρήματα εύπορων πολιτών της χώρας,

---

¹ Η αλλιώς Ιωάννης ο Ριλιώτης.

υπό το διάσημο αρχιτέκτονα Αλέξι Ρίλετς. Το διάστημα αυτό χαρακτηρίζεται ως η πιο ενεργή περίοδο δραστηριότητας της Μονής.²

Σημερινή κατάσταση της Μονής

Η τωρινή μορφή της Μονής διαμορφώθηκε κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αι. Το όλο συγκρότημα καταλαμβάνει μια έκταση 8.800 τ.μ. με μορφή ορθογωνίου, που επικεντρώνεται γύρω από την εσωτερική αυλή. Εκεί βρίσκεται ο Πύργος του Χρέλιο και η κύρια εκκλησία του Μοναστηριού – της Γεννήσεως της Θεοτόκου. Στις τετραώροφες κτηριακές πτέρυγες είναι περισσότερα από 300 μοναχικά κελιά, τέσσερα παρεκκλήσια και η βιβλιοθήκη. Οι καλύτεροι ζωγράφοι και ξυλουργοί στόλισαν τους τοίχους και τις οροφές του Μοναστηριού. Η κύρια εκκλησία του Μοναστηριού χτίστηκε το 1837 και είναι τρίκλιτη βασιλική, στεγάζεται με πέντε τρούλους, είναι χωρίς προαύλιο και έχει δύο παρεκκλήσια από τις δύο πλευρές της. Στους τοίχους της είναι ζωγραφισμένες 1200 σκηνές και μορφές, έργο των καλύτερων ζωγράφων, ενώ από τις ευαγγελικές σκηνές διακρίνονται οι μορφές Βούλγαρων, Ρώσων και Σέρβων αγίων. Εκεί βρίσκονται μία από τις πιο πλούσιες συλλογές εικόνων από τον 14^ο – 19^ο αιώνα. με την παλαιότερη να απεικονίζει τον Άγιο Ιωάννη της Ρίλα και να χρονολογείται τον 14^ο αιώνα. Ένα από τα πολύτιμα έργα που φυλάσσονται στο Μουσείο του Μοναστηριού της Ρίλα είναι ο μοναδικός ξυλόγλυπτος Σταυρός από τον 18^ο αιώνα που φιλοτεχνήθηκε από ένα μόνο κομμάτι ξύλου από το μοναχό Ραφαήλ. Κατά τη διάρκεια 12 ετών ο μοναχός αυτός σκάλισε πάνω σ' αυτό 104 θρησκευτικές σκηνές και 650 μικρές απεικονίσεις και το 1802, όταν το τελείωσε, έχασε την όρασή του. Επίσης τα λείψανα του οσίου Ιωάννη μεταφέρθηκαν από το Τύρναβο στο νέο συγκρότημα της Μονής το 1469. Το μοναστηριακό συγκρότημα, το οποίο θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα αριστουργήματα της αρχιτεκτονικής της Βουλγαρικής Εθνικής Αναγέννησης, ανακηρύχθηκε εθνικό ιστορικό μνημείο το 1976 και Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO το 1983.³

Η βιβλιοθήκη

Η σπουδαιότητα ενός πνευματικού, πολιτιστικού και θρησκευτικού κέντρου φαίνεται κυρίως από την βιβλιοθήκη του, γιατί όπως έχει πει ο λόγιος-μοναχός Βούλγαρος Βησσαρίων (15^{ος}-16^{ος} αι.) «Όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί κάποτε πεθαίνουν. Μόνο το γραπτό παραμένει στην αιωνιότητα.» Έτσι λοιπόν, αποδεικνύεται ότι η βιβλιοθήκη στο Μοναστήρι της Ρίλα είναι μέχρι και σήμερα μία από τις σπουδαιότερες στα Βαλκάνια, καθώς εκεί υπάρχει μία από τις πλέον αξιόλογες συλλογές χειρόγραφων, κείμενα επιφανών ανδρών της εποχής αλλά και σπάνια βιβλία. Ανάμεσα στους θησαυρούς της, μπορεί κανείς να βρει πληροφορίες, όχι μόνο για τους λόγιους που εργάστηκαν σε διαφορετικές εποχές στο μοναστικό κέντρο, αλλά και για τους μοναχούς της Μονής, τους επισκέπτες, τους δωρητές της, καθώς και για τον ιδρυτή - τον Ιωάννη Ριλιώτη. Η βιβλιοθήκη είναι μια αληθινή ιστορία, όχι μόνο της Μονής, αλλά και της πνευματικής ζωής των Βουλγάρων κατά τη διάρκεια των αιώνων.

Φυσικά το τεράστιο αυτό αρχαιακό υλικό είναι αποτέλεσμα εργασίας εκλεκτών λογίων, βιβλιοδετών και ανώνυμων αντιγραφέων της Μονής ανά τους αιώνες. Πίσω από τα τείχη του Μοναστηριού, γράφονταν βιβλία, θεολογικά και κοσμικά έργα.⁴

Η δημιουργία της βιβλιοθήκης

Βιβλιοθήκη είχε δημιουργηθεί πολύ σύντομα μετά την ίδρυση της Μονής, δυστυχώς όμως από την πρώτη περίοδο της ύπαρξής της σχεδόν καμία πληροφορία δεν έχει σωθεί.

---

² Rilskimanastir.bg

³ web.archive.org

⁴ Rilamonastery.bg

Από τον 11^ο – 14^ο αιώνα η βιβλιοθήκη εμπλουτίζεται με χειρόγραφα βιβλία. Κάποια από τα πλέον πολύτιμα χειρόγραφα που φυλάσσονται εκεί είναι τα φύλλα, γραμμένα με το πρώτο βουλγαρικό αλφάβητο –το γλαγολικο!, από το 10^ο – 11^ο αιώνα. Γενικότερα, ο εμπλουτισμός μιας μοναστηριακής βιβλιοθήκης εξαρτάται από δύο παράγοντες: το ενδιαφέρον του ηγούμενου για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης, και την παρουσία ενός φωτισμένου συγγραφέα, που να αναλάβει την οργάνωση της πνευματικής ζωής. Και οι δύο αυτοί ευνοϊκοί παράγοντες υπήρχαν στο Μοναστήρι της Ρίλα κατά τον 15^ο αιώνα. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ελλείπει κρατικών θεσμών, τα πνευματικά κέντρα πολλές φορές αναλαμβάνουν τον ρόλο του ‘ηγέτη’ της πολιτιστικής ζωής, προκειμένου να διατηρηθούν οι παραδόσεις αλλά και να αναπτυχθούν σχέσεις με ντόπια και ξένα πολιτιστικά κέντρα. Τέτοιο ρόλο ανέλαβε και η Μονή το δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα. Αντιτάθηκε στους εισβολείς και στην πίστη τους με ένα μόνο όπλο - το βιβλίο, και σε αυτήν την φαινομενική αδυναμία είναι η δύναμή του, επειδή η ιστορία δείχνει ότι το βιβλίο υπερισχύει της βίας. Έτσι, συμβάλλει σημαντικά στη δημιουργία της λεγόμενης «Πολιτείας του Πνεύματος».

Σημαντικό ρόλο για τη Μονή στα τέλη του 15^{ου} αιώνα έπαιξε ο Βλάντισλαβ ο Γραμματικός. Ο ίδιος εγκαθίστανται στο Μοναστήρι, όπου ιδρύει το δικό του σχολείο. Κατά την περίοδο αυτή η βιβλιοθήκη της Μονής εμπλουτίζεται σημαντικά.⁵

Όσον αφορά την περίοδο μεταξύ 16^{ου}-17^{ου} αιώνα αντιγράφονται χειρόγραφα, όχι μόνο για μοναστηριακή χρήση. Ο 18^{ος} αιώνας είναι μία εποχή μεγάλης άνθησης για τη βιβλιοθήκη της Μονής. Εκείνη την εποχή εργαζόταν στο Μοναστήρι ο εξέχων Ιωσήφ Μπραντάτι. Ο ίδιος υπήρξε υποστηρικτής της γραφής σε μία πιο απλή και λαϊκή γλώσσα με έργα που είναι κοντά στα ανάγκες του λαού. Μαζί με τους μαθητές του εμπλούτισε τη βιβλιοθήκη με βιβλία, τα οποία αντανακλούν τη μεταβατική περίοδο προς μία νέου τύπου, «σύγχρονη» γραμματεία. Αργότερα κατά τον 19^ο αιώνα ξεχωρίζει η μορφή του ιδιαίτερα παραγωγικού λόγιου Νεοφύτου Ρίλσκι (Ριλιώτη). Βιβλία του κυκλοφορούσαν ακόμα και στη Ρωσία και τη Σερβία. Εκείνη την περίοδο η βιβλιοθήκη του Μοναστηριού δεν ήταν μόνο αποθετήριο πολύτιμων βιβλίων, αλλά λειτουργούσε και ως αναγνωστήριο και δανειστική βιβλιοθήκη. Οι μοναχοί παρείχαν βιβλία ακόμα και για χρήση εκτός Μονής, και οι αναγνώστες δεσμεύονταν να τα επιστρέψουν σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Σημαντική είναι και η συμβολή του Μαρδάριου Ρίλσκι, ο οποίος χαρακτηρίζεται θεματοφύλακας της βουλγαρικής γραμματείας και του πολιτισμού. Εργάστηκε στη Μονή κατά το δεύτερο μισό του 15^{ου} με αρχές 16^{ου} αιώνα ως γραφέας χειρογράφων. Ήταν μαθητής του Βλαδισλάβου Γραμματικού. Το έργο αυτού του συγγραφέα είναι μια ακόμα απόδειξη, ότι στα τέλη του 15^{ου} αιώνα και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, υπήρχε ήδη μια έγκυρη πνευματική σχολή στη Μονή της Ρίλα, έργα της οποίας εξαπλώθηκαν σε όλη τη Βουλγαρία, φτάνοντας προς νότο μέχρι το Άγιο Όρος, και προς βορρά στη Ρουμανία και τη Ρωσία.⁶

Ένας ακόμη σημαντικός λόγιος, που σχετίζεται με την Μονή, είναι ο Δημήτρης Καντακουζηνός - σπουδαίος ρήτορας και συγγραφέας του 15^{ου} αιώνα.

Η δε μορφή του ιδρυτή της Μονής, του όσιου Ιωάννη Ριλιώτη, ασκούσε μεγάλη και διαρκή επιρροή καθ’ όλη την ιστορική εξέλιξη του ιερού αυτού καθιδρύματος. Ο ίδιος ο άγιος άφησε στους διαδόχους του γραπτή Διαθήκη που φυλάχτηκε από τους μοναχούς της Μονής. Ο άγιος γράφει ότι δεν είναι το καλύτερο για τον άνθρωπο η φιλαργυρία και η συσσώρευση πλούτου – αντίθετα αυτά τον απομακρύνει από την πνευματική ζωή.⁷ Με την έννοια αυτή η διαθήκη του αφορά και όλους τους σύγχρονους Βούλγαρους, που διάγουν μια πνευματική ζωή.

⁵ Svet.bg

⁶ Svetimesta.bg

⁷ <http://www.bulgaria.com/2019/10/19/>

Σύμφωνα με το Θαυματουργό της Ρίλας το πιο σημαντικό είναι οι άνθρωποι να πιστεύουν και να τηρούν τις δέκα εντολές του Θεού με συνέπεια.⁸

Συνέπεια όλων αυτών των γεγονότων είναι ο πλούτος, που συνεχίζει να υπάρχει μέχρι και σήμερα στη βιβλιοθήκη του Μοναστηριού της Ρίλα. Χιλιάδες βιβλία από τον 10^ο – 19^ο αιώνα διατηρούνται εκεί και μας πληροφορούν για τις σχέσεις των βουλγαρικών πνευματικών κέντρων με ξένα, των επιτευγμάτων της βουλγαρικής και νότιας σλαβικής λογοτεχνίας. Μπορούμε να πούμε, ότι ολόκληρη η συλλογή βιβλίων και εγγράφων καλύπτουν τις ακόλουθες κύριες ενότητες:

- Συλλογή χειρόγραφων.
- Έντυπα βιβλία.
- Έντυπα, σχετικά με την ιστορία του Μοναστηριού ανά τους αιώνες.

Συλλογή χειρόγραφων στο Μοναστήρι της Ρίλα

Αναμφίβολα, το πιο σημαντικό κτήμα της βιβλιοθήκης είναι η συλλογή σλαβικών χειρόγραφων. Συνολικά είναι 180 στον αριθμό, συνδυάζοντας την βυζαντινή και τη σλαβική γραμματεία. Ειδικότερα, το Ευαγγέλιο του Κρούπνικ⁹ με επένδυση της βιβλιοδεσίας που φιλοτεχνήθηκε από το χρυσοκόο Ματθαίο από τη Σόφια, έγινε δωρεά στο Μοναστήρι το 1577 από τον μητροπολίτη Ιωάσφ.

Οι λόγιοι που έγραφαν βιβλία στη Μονή της Ρίλα, κατέβαλλαν μεγάλη προσπάθεια για την προετοιμασία ψαλτήριων για τη βιβλιοθήκη. Πολλά από αυτά ήταν ερμηνευτικά, όπως για παράδειγμα ένα ερμηνευτικό ψαλτήριο από το τέλος του 15^{ου} αιώνα, το οποίο περιλαμβάνει το Σύμβολο της πίστης.

Σημαντικό τμήμα στη βιβλιοθήκη της Μονής καταλαμβάνει η συλλογή λειτουργικών βιβλίων, με σημαντικότερα τα μηναία.¹⁰ Εκτός από αυτά, υπάρχουν και Τριώδια, Οκτώηχα, Ιερατικά κ.α. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει το Ιερατικόν του Ιωάννη Κρατόβσκι από το 1567.

Όσον αφορά την ενότητα της τυπικής μοναστικής γραμματείας, το μεγαλύτερο μέρος αποτελείται από την Κλίμακα του Ιωάννου¹¹ με διάφορες μεταφράσεις και εκδόσεις. Το συγκεκριμένο βιβλίο, έβρισκε μεγάλη απήχηση στους Βούλγαρους λόγιους. Αυτό οφείλεται στην καθολικότητα του περιεχομένου, προβάλλοντας τις αιώνιες ανθρώπινες αρετές-γενναιοδωρία, φιλανθρωπία, μετάνοια ως δεύτερο βάπτισμα, για να φτάσουμε στην τριάδα της αγάπης, πίστης και ελπίδας.¹²

Τα έντυπα βιβλία στη βιβλιοθήκη του Μοναστηριού της Ρίλα

Τα αρχαιότερα έντυπα στη βιβλιοθήκη της Μονής χρονολογούνται τον 16^ο αιώνα. Συγκεκριμένα πρόκειται για ένα τετραευάγγελο του 1512, που εκδόθηκε στην πόλη Ταργκόβιστε. και για ένα Οκτώηχο του 1539, τυπωμένο σε ένα σερβικό μοναστήρι.

Είναι πολύ μεγάλη, επίσης, και η συλλογή παλαιών ρωσικών τυπωμένων βιβλίων. Το ρωσικό έντυπο βιβλίο εμφανίζεται εδώ τον 16^ο αιώνα, όταν ξεκινούν και τα τακτικά ταξίδια των μοναχών της Ρίλα στη Ρωσία. Αργότερα μεταξύ 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα αρχίζει η συστηματική αγορά πολύτιμων βιβλίων από διάφορα ρωσικά τυπογραφεία και μέχρι σήμερα υπάρχουν στη βιβλιοθήκη περίπου 500 αντίτυπα.

⁸ web.archive.org

⁹ Κρούπνικ: χωριό της Βουλγαρίας, κοντά στη πόλη Μπλαγκόεβγκρατ

¹⁰ Συλλογή 12 βιβλίων, ένα για κάθε μήνα του έτους, εξ ου και ο όρος στον πληθυντικό "Μηναία", άνισου όγκου τόμοι, τα οποία περιέχουν τις Ακολουθίες των σταθερών εορτών.

¹¹ Αυτός είναι ο τίτλος της πραγματείας η οποία γράφτηκε κατά τον 5ο - 6ο αιώνα από τον Άγιο Ιωάννη τον Σιναΐτη (δεν έχει καμία χρήση, διαβάζεται μόνο!!!) και θεωρείται ένα από τα αριστουργήματα της Εκκλησιαστικής Γραμματείας.

¹² Rilamonastery.bg

Σημαντικός είναι και ο αριθμός ελληνικών βιβλίων, περίπου 300. Ο βασικός τους ρόλος στο Μοναστήρι της Ρίλα ήταν, όχι μόνο να εξυπηρετούν τους μεταφραστές στην σύνταξη βιβλίων στην γλώσσα του λαού, αλλά λειτουργούσαν και ως εγχειρίδια για την εκπαίδευση των μαθητών του μοναστηριακού σχολείου. Τα αρχαιότερα από αυτά χρονολογούνται τον 17^ο αι.

Φυσικά από τη συλλογή των έντυπων βιβλίων δεν λείπουν και τα πρώτα βουλγαρικά έντυπα βιβλία, από τα οποία σημαντική θέση κατέχουν δύο του Νεόφυτου Ρίλσκι. Στην πραγματικότητα είναι τα πρώτα βουλγαρικά έντυπα βιβλία, που σχετίζονται άμεσα με την ιστορία του Μοναστηριού και την ανάπτυξη της λατρείας του Άγιου Ιωάννη της Ρίλα.

Βλέπουμε λοιπόν ότι, η ιδρυθείσα από τον Ιωάννη Ριλιώτη ορθόδοξη Μονή παραμένει μέχρι και σήμερα ένα από τα σημαντικότερα πνευματικά κέντρα ολόκληρης της χώρας και το μεγαλύτερο θρησκευτικό κέντρο. Η συμβολή του Μοναστηριού στην ιστορία της Βουλγαρίας είναι αναμφίβολα μεγάλη και πλέον κάθε τουρίστας μπορεί να επισκεφτεί τη Μονή και να ζήσει αυτή τη μοναδική εμπειρία.

Βιβλιογραφία:

Για την βιβλιοθήκη - συλλογές βιβλίων και χειρόγραφων εντύπων,

https://www.rilamonastery.pmg-blg.com/Biblioteka_bg.htm

Για τον Μαρδάριο Ρίλσκι, <http://svetimesta.com/СТАВРОПИГАЛНИ-МАНАСТИРИ-1/Рилски%20манастир-1>

Επίσημη σελίδα της Μονής – γενικές πληροφορίες για την Μονή,

<https://rilskimanastir.org/el/about/>

Για τον Άγιο Ιωάννη της Ρίλα και την σημερινή κατάσταση του Μοναστηριού,

https://web.archive.org/web/20080612135507/http://www.bnr.bg/RadioBulgaria/Emission_Greek/Theme_Istoria_I_Religia/Material/21102006_rila_monastery.htm

Φωτογραφίες

Το Ευαγγέλιο του Κρούπνικ, https://bg.wikipedia.org/wiki/Крупнишко_евангелие

Το Εξαήμερον του Ιωάννη Έξαρχου,

http://www.pravoslaviето.com/history/09/Joan_Ekzarh/index.htm

Ο λόγος του Ιωάννη Χρυσόστομου, https://www.rilamonastery.pmg-blg.com/Biblioteka_bg.htm

https://www.rilamonastery.pmg-blg.com/Biblioteka_bg.htm

Ο Ιωάννης ο Ριλιώτης, http://www.pravoslaviето.com/life/10.19_sv_Ivan_Rilski.htm